

Spinoza en het alledaagse leven

Over Spinoza en de politiek

ISVW Leusden
3 maart 2012

Ton de Kok

Elke levende wordt door maar enig doel bekoord:
Behoud van 't leven trots gebreken en bezwaren.
Dat doel, niet in zijn keuze staand, jaagt hij na, geen sparen
van krachten kennend, doch gelijk een slaaf gespoord.

Hij weert wat zijn bestaan benadeelt of verstoort;
Hij grijpt naar al wat strekt om 't leven te bewaren:
Van daar, als middel om zich leeftocht te vergaren,
De grote en felle strijd die soort voert tegen soort.

Of doden, of van koude en hongersnood verstijven,
Kies, wie ge ook zijt! Op dit ellendig wereldronde
Is 't geen gegeven van die dwang verschoond te blijven.

Een moordrecht, in de nood door de Natuur gegrond,
Die vrijspreekt van het kwaad, haar zelve toe te schrijven,
Het beulsbedrijf is 't recht dat vóór alle andre stond.

Dames en heren, dit is in vier eenvoudige strofen de essentie van het denken van Spinoza. Het gedicht is een literaire verzuchting van Sully Prudhomme, geschreven in 1890. Hij was een wetenschapper, dichter en spinozist. Hij was de eerste Nobelprijswinnaar literatuur... mooier kan het begrip 'conatus' niet worden geduid. Een ieder 'weert wat zijn bestaan benadeelt of verstoort, hij grijpt naar al wat strekt om 't levente bewaren ...' En zo gaat het ook in de politiek...

Spinoza schrijft: Hoewel politici als sluwe vossen bekend staan die hun eigenbelangen zeker niet vergeten, kan men niet ontkennen dat zij veel meer kennis van de menselijke natuur hebben dan filosofen en daarom veel beter dan zij over politieke aangelegenheden geschreven hebben. Ervaring was hun leermeesteres. Dames en heren: daarvan acte!

Ik spreek vandaag dus vanuit die ervaring. Een aantal jaren geleden heb ik mijn verhaal van vandaag aan een net mannenpubliek verteld. Ik sprak uit de losse pols. Ik had de aanwezigen niet gewaarschuwd dat een en ander wel eens cynisch op hen zou kunnen overkomen. Dat was heel dom van me. Na de pauze kreeg ik de wind van voren: meneer De Kok, wat een cynisme! Wat een beestenbende! Heeft er nou niemand idealen in de politiek? Jaagt echt iedere politicus primair zijn eigenbelang na? Schande, schande!

Ik heb me toen manmoedig verdedigd. Ik vroeg de aanwezigen of men dacht dat het er in andere werkmilieus anders, netter toe zou gaan. Of je nou arts bent, zei ik, bankier,

aannemer, journalist of docent, mensen zijn overal op dezelfde manier primair met hun eigenbelang bezig. Ieder mens wil macht uitoefenen en gaat pas opzij door druk van overmacht. Dames en heren, het eigenbelang voorop stellen, daarmee is niets mis. Als u dat 'welooverwogen' doet, bent u geen egoïst, maar bedrijft u een rationele vorm van naastenliefde.

Herhaling geeft inzicht. Dus ik kom even terug op wat Miriam van Reijen al heeft aangeduid en op wat ik heb geschreven in mijn persoonlijke toelichting bij de stukken.

Spinoza's uitgangspunt is het naturalisme. Naturalist is hij die vindt dat de natuur alles is en alles bepalend is voor wat er is. Dus alles wat in de natuur gebeurt heeft zijn oorzaak in de natuur zelf. Emoties van politici zijn dus een gewoon natuurverschijnsel. Zij kunnen volledig worden verklaard door de aard van de mens-politicus als deel van die natuur en door alles wat in die natuur op hem of haar inwerkt. En de Natuur bestaat niet alleen uit de bloemetjes en de bijtjes, maar omvat de gehele werkelijkheid. Van de haarkleur van Wilders tot zwarte gaten in het heelal. Dat alles, die hele superstructuur die we Natuur noemen, ligt nagelvast in natuurwetten. Alles wordt door die wetten bepaald of gedetermineerd. Alles om ons heen verloopt volgens wetmatigheden. Toeval bestaat niet. Op microniveau van die werkelijkheid, van de natuur dus, zijn politici gewoon 'natuurdingen'. En die 'dingen' komen in Den Haag allerlei andere 'natuurdingen' tegen: collega's, ministers, ambtenaren, vakbonden en vooral kiezers. Iedereen en alles oefent macht uit op iedereen en alles. Als het even kan met de rede, maar meestal met een overmacht aan emoties. Wie het sterkste is overwint. Macht is recht, benadrukt Spinoza in zijn Politiek Traktaat.

Even een toelichtend citaat van Spinoza:

'Voorzover mensen door emoties zoals bv. toorn, afgunst of haat gekweld worden, in die mate worden zij ook uiteen getrokken en zijn zij elkaars tegenstanders. En daarom zijn zij voor elkaar des te meer te vrezen naarmate zij slimmer en sluwder zijn. Omdat de mensen meestal van nature aan deze emoties onderworpen zijn, daarom zijn de mensen van nature elkaars vijanden. Want hij is mijn ergste vijand van wie ik het meest te vrezen heb en voor wie ik het meeste op mijn hoede moet zijn.'

Dit realistische citaat karakteriseert van het eerste tot het laatste woord de politiek. Het geeft aan hoezeer de mens een deel van de natuur is. Je kan dus de politicus beoordelen vanuit de natuurkunde. Dat klinkt merkwaardig, maar niet met Spinoza paraat. Volgens Spinoza kan je de politicus ook niet beoordelen vanuit ethische of religieuze normen. Hij meent namelijk dat het in het politieke bedrijf, in ieder bedrijf trouwens, verloopt zoals de botsingen van lichamen, de reactie van scheikundige elementen of het breken van lichtstralen. Zoals hij zijn lenzen sleep en rekening hield met optische wetmatigheden, bestudeerde hij de politicus. Met de door hem geslepen lenzen speurde hij als het ware naar natuurwetmatigheden achter 'het gewoel der hartstochten en lijdingen', die hij in de politiek waarnam. Als we over die natuurwetmatigheden waardoor politici worden gestuurd meer kennis verwerven, meende hij, kan die kennis leiden tot wijsheid. En wijsheid is een voorwaarde om in de samenleving te komen tot harmonie en geluk. Spinoza heeft daarover in de inleiding van zijn politiek traktaat een mooie uitspraak gedaan. Je bent al op weg naar wijsheid als je de menselijke emoties, zoals bijvoorbeeld liefde, haat, toorn, afgunst, eerzucht niet beschouwt als gebreken van de menselijke natuur, maar als haar eigenschappen. Immers: hitte, koude, storm, donder en bliksem zijn toch ook geen slechte eigenschappen van onze atmosfeer? Het zijn zijn wezenskenmerken. En hoewel deze menselijke eigenschappen in het dagelijkse leven zeer

irritant en ongemakkelijk kunnen zijn, zijn ze onvermijdelijk en horen ze bij het leven. Op basis van deze naturalistische benadering kwam Spinoza dan ook tot de uitspraak dat we menselijk handelen niet moeten bespotten, noch betreuren of veroordelen, maar begrijpen. Bedenk dat al wat er in de natuur gebeurt, dus ook het handelen van de politicus, een oorzaak heeft, dat er sturing van een of andere bekende of onbekende natuurwet achter zit. Wie in tijden van lijden of conflicten van welke omvang ook dit goed beseft, kan angsten en vooroordelen vermijden en zal daardoor een gelukkiger mens worden, is Spinoza's overtuiging.

Dames en heren, als ik Spinoza had gekend toen ik Kamerlid was, had ik voor mezelf tien spinozistische geboden kunnen opstellen. Ik was dan, waarschijnlijk, gedurende die elf jaar een gelukkiger mens geweest en een beter politicus.

Ik geef mijn tien geboden even op PowerPoint.

1. Weet dat God zichtbaar, tastbaar en kenbaar is.
2. Beseft dat de mens conatus is. Dus ieder Kamerlid is altijd en overal primair met eigenbelang bezig.
3. Vergeet de illusie van de vrije wil
4. Laat beloftes vallen indien nodig.
5. Weet dat in de natuur goed of kwaad niet bestaat.
6. Weet dat je niet kunt falen.
7. Voel nimmer berouw, spijt of wroeging.
8. Begrijp dat schuldiggevoel je is aangepraat.
9. Glimlach over vermeende opoffering en altruïsme.
10. Denk wat je wilt en zeg wat je denkt

Deze tien geboden zou iedere politicus tot zich moeten laten doordringen. Ieder Kamerlid zou van Spinoza's denken op de hoogte moeten zijn. Maar niet alleen de politicus, vooral ook de parlementaire journalisten. Zij zijn het die over politici de vooroordelen, de kritiek, de spot, de leugens en de beledigingen formuleren. Onderscheid tussen feiten en meningen wordt door te veel journalisten al lang niet meer tot een vorm van beroepsethiek gerekend. Zij zijn het die niet zelden de kiezers een verwrongen beeld voorhouden. Op basis van dat beeld gaan de kiezers denken dat de Kamer is gevuld met zakkenvullers, baantjesjagers, leugenaars, minkukels en patjepeeërs. Schelden op politici is gewoon ontkenning van de aard van de mens. De pers moet zichzelf en de kiezer leren, politiek handelen niet te bespotten, niet te betreuren, niet te veroordelen, maar te begrijpen. Een opdracht van Spinoza die niet vaak genoeg kan worden herhaald. Voor alles moeten journalisten willen begrijpen. Als zij zich daarop richten, krijgen we rationelere, waarheidsgetrouwere, andere journalistieke verslaggeving. Spinozistisch bevruchte verslaggeving is volgens mij het enige instrument tot het dichten van de kloof tussen politiek en kiezer.

Ja, dames en heren, ik weet het. Mijn tien geboden, zo opgediend, komen kaal, koud, en kil over. Sommige commentatoren gebruiken termen als ‘onthutsend’ of ‘ongelofelijk radicaal’. Ik heb die geboden al een aantal malen aan deelnemers van mijn Spinoza-leesclubs gepresenteerd. Daar open ik een nieuwe cursus mee. Men is meestal *not amused*. Beloftes niet nakomen? Niemand kan falen? Geen altruïsme? Geen spijt of wroeging? Voor die 60 Utrechtse mannen waar ik voor sprak, was dit dus puur cynisme. Maar Spinoza zou hen hebben geantwoord: heren hoe komt u daarbij, dit is geen cynisme, maar natuurkunde!.

Ik begrijp die reacties heel goed. Natuurlijk beleven wij allen gevoelens van spijt, angst, medelijden, wroeging, schuldgevoel en zijn we bang om te falen. Maar wie Spinoza wil begrijpen en zijn denken bevestigd wil hebben, om er zijn voordeel mee te doen, moet eigenlijk een marsbewoner vragen ons soort eens te analyseren. Ik ben ervan overtuigd dat hij een soort Ethica zal schrijven. Maar je hoeft geen *alien* in te huren om Spinoza te bevestigen. De huidige wetenschap doet dat al. Lees het boek van Damasio “Het gelijk van Spinoza”. Lees de boeken van Lamme en Swaab: de vrije wil lijkt inderdaad een illusie. Lees de discussies onder astrofysici. Spinoza gaat uit van een eeuwige substantie: God of de Natuur. De astrofysici hebben nu het concept van de oersoep, een eeuwige substantie dus.

Wetenschappelijke bevestiging van Spinoza’s denken of niet, een en ander neemt niet weg dat de buitenstaander die tien geboden moeilijk verteerbaar vindt. Ook al worden ze door de wetenschappers, die het determinisme aanvaarden, ondersteund. Natuurlijk die tien geboden hebben een behoorlijke onhaalbaarheidsfactor. Echter alleen omdat de rede het voortdurend aflegt tegen de emoties. Maar de politicus die er af en toe in slaagt door de bril van de rede zijn politieke omgeving te bezien, zal daar zijn politieke bestaan mee kunnen verlengen. En dat is zijn primaire belang.

Ik loop die geboden met u door. Ik zal ze niet allemaal kunnen behandelen want daarvoor is de tijd te kort. Als u mijn hele verhaal wilt lezen, raad ik u aan naar de website van de Amsterdamse Spinoza Kring te gaan. Daar staat de volledige tekst.

1. Weet dat God zichtbaar, tastbaar en kenbaar is

God? Wat heeft de politicus met God te maken? Nou, alles, dacht ik zo. De politicus en de politiek zijn in God. Zonder God is niets denkbaar. Als we ooit de formule van alles vinden, dan kennen we God. Ik zal het u duidelijk maken.

Het gaat bij Spinoza niet om de God van de christenen, de Vader in de hemel. Dat Godsbeeld was voor hem bijgeloof. Spinoza gebruikte als richtsnoer voor zijn denken geen heilige boeken. Hij hanteerde zijn rede, zijn denkvermogen. Als een natuurfilosoof heeft hij zich afgevraagd: waarom is er ‘iets’ en niet niets? Dat is de meest actuele en de meest existentiële vraag die een mens zich kan stellen. En omdat er ‘iets’ is, namelijk het universum, was de volgende vraag: wat is dan de oorzaak van dat iets, die kosmos? Spinoza kwam tot de conclusie dat er niet iets uit niets kan ontstaan en iets niet in niets weer kan verdwijnen. Dus dat wat we om ons heen zien moet eeuwig zijn. En als dat zo is, is er geen God die dat alles op een bepaald ‘moment’ van ‘buitenaf’ geschapen zou kunnen hebben. Dan valt het begrip ‘God’ dus met alles samen. God is voor Spinoza dan ook niets meer en niets minder dan de natuur, de natuur in haar alles omvattende vorm, met haar oneindig genererende kracht. Voor atheïsten, vind ik, is dit een prachtig godsconcept. *Deus sive natura* (God of de Natuur) zijn voor spinozisten gevleugelde woorden. God of de Natuur is eeuwig. En politici bestaan en

handelen bij de gratie van God of de Natuur. En dan handelen ze niet naar Gods persoonlijke geboden, zoals de christen, maar naar de dwingende kracht van de natuurwetten.

Een gelovige christen heeft natuurlijk weinig houvast aan Spinoza's godsbeeld. Er is bij zijn 'God of de Natuur' geen hoop op een persoonlijk eeuwig leven. Vraaggebeden zijn zinloos. En willekeurige goddelijke interventies zijn onmogelijk, zelfs in Lourdes. Een God of de Natuur die als een automaat door haar eigen natuurwetten wordt gestuurd, heeft weinig Goddevaderlijks- of Goddemoederlijks, als ik dat zo mag uitdrukken. De definitie van Spinoza over zijn God straalt dan ook weinig warmte uit.

Spinoza schrijft in de Ethica:

God of de natuur is 'een volstrekt oneindig wezen, dat wil zeggen een substantie, bestaande uit een oneindig aantal wezenskenmerken die allemaal, ieder voor zich een eeuwig en oneindig wezen uitdrukken.'

Voor zo'n wezen wordt geen kaarsje opgestoken of wierook gebrand. Maar een christen-democraat kan als parlementariër met zo'n God of de Natuur, denk ik, heel goed uit de voeten. De bijbel blijft een heilig boek. Het is immers via zijn schrijvers en evangelisten, het product van God of de Natuur. Trouwens alle parlementariërs, christelijk of niet, zouden de bijbel kunnen gebruiken als richtsnoer voor hun handelen. Als ze de aansporingen uit dat heilige boek tot naastenliefde, maar vertalen naar de voortzetting en optimalisering van het eigen bestaan, in het hier en nu. En optimalisering van het eigenbelang doe je door je naasten daartoe zoveel mogelijk ruimte te geven. Dat heet naastenliefde. Het hanteren van bijbelteksten zou zich dan beperken tot die teksten die direct een aansporing zijn tot naastenliefde... naastenliefde in het belang van rechtvaardigheid, veiligheid en harmonie in de samenleving.

2. Parlementariërs handelen uit eigenbelang

Dames en heren, deze tekst gaat er bij vele mensen ook niet fijn in. We zijn in de christelijke cultuur immers gebrainwashed met de opdracht tot naastenliefde. Dat begrip staat in de volkpsychologie haaks op het begrip eigenbelang. Maar zoals uit de aansporing 'doe een andere niet wat je niet wilt dat jou geschiedt' al blijkt, zijn de christelijke naastenliefde en het rationele eigenbelang twee kanten van dezelfde medaille.

In mijn schriftelijke toelichting bij de stukken, heb ik aangegeven dat het begrip conatus de kerngedachte is van Spinoza's denken. De mens is conatus. Ieder wezen wil volharden in zijn bestaan en daarvoor gaat alles opzij. Naarmate de mens en dus de politicus meer zijn eigenbelang zoekt, dat wil zeggen naar zelfbehoud streeft, is hij deugdzaam. Deze zeer intrigerende gedachte heeft me zo'n twaalf jaar geleden, hier waar u nú zit, met een ruk het spinozisme binnengetrokken. Natuurlijk, dacht ik, toen ik voor het eerst het begrip conatus tot me liet doordringen, dat is de drijvende kracht achter ieder politiek handelen. Maar als ik in mijn fractie, toen nog 54 van huis uit christelijke mensen, had verkondigd dat eigenbelang het belangrijkste belang is, was ik met pek en veren overgoten en middeleeuws in een kar op het Binnenhof rondgereden. Maar mogelijk niet als ik had kunnen uitleggen dat het uiteraard om *weloverwogen* eigenbelang gaat. En ik had natuurlijk daaraan kunnen toevoegen dat in de christelijke aansporing 'bemin uw naaste als uzelf' het subject, ik dus, centraal staat en niet de naaste. Primair houd je van jezelf, dan komt er een hele tijd niets en dan pas de naaste. Althans, zo voel ik het en zo voelen parlementariërs het, is mijn ervaring. Als ik in staat zou

zijn geweest zo van mijn naaste, mijn fractiegenoot te houden, en die collega zo van mij, dan zouden er 54 parlementariërs weloverwogen met hun eigenbelang bezig zijn geweest. En, schrijft Spinoza in stelling 71, door gelijke liefde gedreven zouden wij trachten elkaar goed te doen.

In de Kamerfracties is het begrip ‘bestaan’ natuurlijk het politieke bestaan. Maar de leden van die fracties volgen hun conatus of hun hele existentie ervan afhangt en dat is in zekere zin ook zo. Deze zin, nu, schoot me onlangs te binnen toen ik naar de finale keek in de Australian Open tussen Nadal en Djokovic. Ik heb die beelden nog op mijn netvlies. Prachtig, die vertraagde opnames, die smoelen als ze weer hadden gescoord. ‘Door dierlijke driften gedreven’, las ik in de NRC, vochten ze om de totale macht over de ander. De levensdrift sprong uit hun ogen en van hun spieren.

Dames en heren, zo heb ik het in de Kamer ook meegemaakt. Iedere politicus streeft naar ‘volharding’ in zijn politieke bestaan en wil de finale bal slaan, hij wil zijn macht aan de ander opleggen. Ook politiek is oorlog. Ik zal een schetsje geven.

Wie in de Kamerfracties hard werkt en moeilijke dossiers moet behandelen, maar daarmee niet de pers haalt, vervalt in spinozistische droefheid. Je noeste arbeid draagt niet bij aan het verlengen van je politieke bestaan. Je conatus loopt averij op. Je moet dus als de donder zorgen publiciteitsgeile dossiers te krijgen, wil je de media halen. Het is niet belangrijk wat men over je schrijft, als men maar over je schrijft. De achterban moet zien, lezen en horen dat je bestaat. Als de kiezers in je kiesdistrict weinig of niets van je zien of horen, wordt je bij de volgende kandidaatstelling gepasseerd of zak je naar een onverkiesbare plaats. Wat hij of zij dus moet doen is op een subtiele wijze de moeilijke dossiers doorschuiven naar anderen. En die anderen zijn vaak nieuwelingen. Ze begrijpen het politieke spel nog niet. Nee, laat ik het spinozistisch uitdrukken: ze beseffen niet voldoende dat iedereen primair met eigenbelang bezig is. Ze denken dat idealen vooropstaan. Quod non. Sterker, ze weten nog niet dat idealen niet meer zijn dan door eigen belang opgedwongen doelstellingen. Niets poetst de conatus zo glanzend op als je publiekelijke je idealen kunt verwezenlijken. De nieuwkomer moet nog leren dat eerst het persoonlijke belang komt, dan het partijbelang, dan het landsbelang. Maar als je wat langer meeloopt, is afschuiven van niet-conatusbevorderende dossiers niet zo moeilijk. Maar het verkrijgen van belangrijke dossiers, dat geeft strijd. Wat dus iedere parlementariër in een grote fractie doet, is coalities vormen met gelijkgezinden. Vriendschappen sluit je eigenlijk zelden. Schmelzer heeft eens de gevleugelde uitspraak gedaan: ‘in de politiek maak je geen vrienden’.

Dames en heren, ik heb natuurlijk een aantal avondvullende voorbeelden van op het eerste gezicht stuitend oncollegiaal politiek gedrag. Maar vanuit de optiek van Spinoza is de kwalificatie ‘stuitend’ helemaal niet aan de orde. Politici handelen vanuit hun natuurlijke aard. Veroordelen van andermans gedrag is on-spinozistisch. Je moet het handelen van je collega’s begrijpen en daarnaar handelen. In weloverwogen eigenbelang natuurlijk.

Voordat ik dit gebod afsluit, nog even naar een machtige verbeelding van wat ik heb gezegd: Margaret Thatcher. Wie naar die film is geweest, heeft kunnen zien dat deze mevrouw een groot vermogen had ‘zich in haar bestaan door te zetten’, zoals dat mooi heet. Haar conatus was als een tank waarmee ze over alle externe tegenkrachten heen reed die haar zelfrealisatie in de weg stonden. Het was in die film prachtig verbeeld hoe de macht van haar rede het voortdurend won van de macht van de emoties. Ze had haar rede zelfs tot een emotie gemaakt. Haar politieke overleven berustte lange tijd op adequate analyses van de drijfveren

van anderen en de situatie in het land. Ze voelde zich geroepen het land te redden, het was haar plicht, zei ze. Maar haar man Denis prikte dat door met de woorden. Hoezo plicht, het is je tomeloze ambitie, snauwde hij. Ze wilde, zei ze wat later, ‘verschil maken in deze wereld’. Prachtig wat een mens!

3. Vergeet de illusie van een vrije wil

Spinoza gaat uit van een gedetermineerde wereld. Alles, het doen, denken en gebeuren is onbewegelijk door natuurwetten vastgespijkerd. De vrije wil bestaat dus niet. Maar dat ‘ding’ is nog steeds onder discussie. Mannen als de neuropsycholoog Damasio en de neurowetenschappers Lamme, Swaab en Hagoort geven Spinoza gelijk. Er is volgens hen vrijwel zeker geen vrije wil.

Wat is voor de politiek de relevantie van die discussie? Ik ben ervan overtuigd dat geen enkele politicus zich van die discussie bewust is. Dat hoeft ook niet. Het maakt hem ook niet uit of hij wel of niet uit vrije wil handelt. Hij wordt gedomineerd door zijn drang om te volharden in zijn politieke bestaan. Klaar. Tegen die drang in willen gaan, is tegen een natuurwet in willen. Vruchteloos! Maar de parlementariër wint al veel als hij beseft dat alles is gedetermineerd, dat natuurwetten onverbiddeijk zijn, dat achter iedere handeling van zijn collega een oorzaak zit. Dat besef kan bij hem veel rust en begrip genereren.

Over het zoeken naar oorzaken wil ik even op de praktijk ingaan. In 1983 hadden wij Scholten en Dijkman in de fractie. Bij alle besluitvorming lagen zij dwars. Ze werden door een groot aantal fractiegenoten gehaat. Ze wilden hen de fractie ‘uitschoppen’. Maar Bert de Vries, toen fractieleider, deelde die primitieve reacties niet. In alles was duidelijk dat Bert spinozistisch wijs, naar motieven en oorzaken zocht. Waar waren ze geboren, in welk nest, hoe streng waren ze opgevoed, hoe was hun opleiding verlopen, hoe zaten ze karakterologisch in elkaar. Scholten was christelijk, haast fundamentalistisch opgevoed en Dijkman was een gesjeesde priesterstudent. Sla ik daar nu Victor Lamme op na, dan vertelt hij mij dat mannen zoals deze twee, hun leven begonnen vanuit een unieke genetische positie. Daarna verzamelen ze vanaf hun geboorte unieke ervaringen. Vanaf dag één werden in hun hersenen banen in het brein versterkt of verzwakt. Iedere oorzaak in hun leven vermeerderde hun cerebrale geschiedenis van ‘oorzaken en gevolg’. Onontkoombaar leidt dat voor de individu tot een unieke geschiedenis die een volgend keuzemoment zal bepalen. Dus de genetische achtergrond en persoonlijke ervaringsgeschiedenis van elk Kamerlid leidt tot bepaalde keuzes in de politiek. En natuurlijk zal je de ‘onontwarbare kluwen’, zoals Lamme die noemt, niet bij iedereen kunnen nalopen om zijn politieke handelen te begrijpen. En juist omdat die geschiedenis nooit meer precies is te achterhalen, ik praat Lamme na, en omdat ze voor iedereen anders is, lijken onze beslissingen vrije wilsuitingen. Quod non.

Dames en heren, de geschiedenis van het brein van Maxime Verhagen en Geert Wilders en hun conatus bepalen wat hun politieke keuzes zullen zijn. Omdat de causale verbanden in de cerebrale geschiedenis van beide politici niet meer is te achterhalen, lijkt het alsof zij geheel vrije beslissingen nemen. Nogmaals: dat is niet zo.

Dus hoe die twee politici, en dus alle anderen, in het licht van wat Lamme schrijft, te beoordelen? Spinoza zou tegen iedereen die Wilders veroordeelt zeggen: relax, ga nou eerst eens na wat de achtergrond van die man is. Zoek eens uit wat zijn positie was in de VVD-fractie. Bekijk eens waarom hij daar is vastgelopen. En wie waren in die fractie zijn opposenten of zelfs vijanden. Wilders heeft immers ook zijn genetische bepaaldheid, zijn

cerebrale geschiedenis en zijn noodzakelijke drang tot volharding in zijn (politieke) bestaan. Was er voor hem een vrije keuze? Nee, die was er niet. Zijn conatus dwong hem uit de fractie en hij vluchtte in die niche, naar een ander politiek leefmilieu. Daar keek hij gehaast om zich heen op zoek naar een politiek item waarop hij zou kunnen overleven. Dat werden de minderheden, de moslims. Was het niet weer Spinoza die vond dat je moet kunnen denken wat je wil en zeggen wat je denkt? Nou, dat deed hij. En terecht vanuit zijn conatus gezien. Voorlopig is hij succesvol en verlengt hij voor onbepaalde tijd zijn politieke leven. Of we het nou leuk vinden of niet!

Nu, ik geef toe, dat parlementariërs of parlementaire journalisten zulke rationele analyse niet kunnen maken. De gemiddelde parlementariër en journalist worden gestuurd door de overmacht van hun emoties. Met wat de rede van de journalist nog vermag, zal hij er zelden in slagen in zijn berichtgeving vooroordelen te vermijden. Die vooroordelen groeien dan bij de kiezers nog verder uit. Daaruit volgt dan dat karikaturale beeld van het Kamerlid en de scheldpartijen op hen.

Ik wil politici en journalisten dan ook met klem aanraden Spinoza te gaan bestuderen. Zeer weinigen van hen (hoeveel journalisten in de zaal?) schijnen daartoe in de gelegenheid. Eigenlijk zouden hun bazen hen naar het ISVW of naar een cursus van de Amsterdamse Spinoza Kring moeten sturen. Maar ja, geen tijd. De dames en heren van de politiek en de media zijn in de strijd gewikkeld van conatus tegen conatus. Ze moeten scoren op waarheid of onwaarheid. Hun leven hangt ervan af. Maar wij als kiezers en lezers willen van hen informatie waarop we een veilig oordeel kunnen bouwen. Halve waarheden en leugens genereren vooroordelen, scheppen misvattingen, scheldpartijen, ruzie en eindigen niet zelden in revolutie of oorlog.

4. Laat beloftes vallen indien nodig

Spinoza schrijft in zijn Politiek Traktaat:

'Noch de rede noch de bijbel leren ons dat wij elk gegeven woord moeten nakomen'. Ergens anders schrijft hij: 'wanneer mensen (of staatshoofden/politici) uit hun beloften, contracten of verbintenissen, aanzienlijk meer nadelen dan voordelen zien voortvloeien, zullen zij die verbreken en ontrouw worden.'

Hugo de Groot (1583-1654), onze rechtsgeleerde, sprak de gevleugelde woorden: *pacta sunt servanda*, afspraken moet nagekomen worden. Spinoza daarentegen sprak: 'afspraken worden nagekomen of niet nagekomen'. Als men de macht heeft een verdrag tot eigen voordeel te breken heeft men er het (natuur)recht toe... Want alles wat de mens vanuit de conatus of de drang tot zelfhandhaving doet, is volgens Spinoza natuurrecht. Dus ook het breken van een belofte als het je voordeel brengt.

Dus laat je beloftes vallen indien nodig. Nou, dames en heren, als je dat in een gezelschap zomaar poneert, maak je geen vrienden. Van jongsaf aan wordt je geleerd je aan je beloftes te houden. 'n Man een man, een woord 'n woord. Een belofte breken is nog steeds pijnlijk voor beide partijen. Toch worden beloftes voortdurend en massaal gebroken. Denk alleen maar eens aan al die trouwbeloftes. 'Eeuwig trouw en tot de dood ons scheidt'? Nou, dat was nog haalbaar toen we een gemiddelde leeftijd van zo'n 35 jaar bereikten. Maar nu, en ook al voor Spinoza, is 'ontrouw' het resultaat van een 'gepercipieerde voordeel' (W.K. PT, 111).

Het breken van beloftes is dus aan de orde van de dag. Toch is dat handelen niet sympathiek. Dus: ontwikkel camouflerend en ontwijkend taalgebruik. Politici doen dat. In de eerste plaats leer je als nieuw Kamerlid dat je nooit 'nooit' moet zeggen. Doe je dat wel, dan staat binnen korte tijd de eerste belofte bij het oud vuil. Je leert snel dat alles wat je zegt buiten de deuren van de fractiekamer, bij een of ander medium vastligt. Even googlen en de journalist weet dat je vijf jaar geleden dit of dat hebt gezegd, dat je toentertijd 'nooit of te nimmer' riep, en dat ook nog eens dik onderstreepte. Fout dus!

In de tweede plaats hoor je regelmatig de politieke mantra van het 'voortschrijdend inzicht'. Een prachtige lubberiaanse vondst, welhaast met goddelijke kracht beladen: 'voortschrijdend inzicht heeft me doen besluiten om dit of dat toch maar anders te gaan doen'. En hup, de journalist neemt er genoeg mee terwijl je zonder meer een belofte of afspraak aan je laars lapt. Er zijn meer van die fraaie uitvluchten. Bijvoorbeeld: 'dat die afspraak of belofte van toen natuurlijk gezien dient te worden in de context van toen'. En oh ja: 'werkende weg ben ik door de omstandigheden tot de conclusie gedwongen, dat het in het landsbelang geboden is, dat we het zus en zo gaan doen'.

Wanneer je het breken van afspraken en dus beloftes maar verpakt in verbale handigheidjes, accepteren de journalist en de kiezer dat. En als je het verwijt krijgt van inconsequent gedrag, dan roep je dat 'jede Konsequenz zum Teufel führt'. Die gedachte schijnt Luther te zijn ontglipt. Nou, als voormalige katholiek kan ik me met Luther daarin wel vinden. Consequent zijn kan politiek faliekant verkeerd uitpakken.

Natuurlijk is het gedrag van politici op dit punt heel goed te verdedigen. Je ontkomt er niet aan beloftes of afspraken te breken als - let op de volgorde - de eigen conatus, het partijbelang of het landsbelang daarom vraagt. Vasthouden aan een belofte of afspraak kan dramatische gevolgen hebben als je 'werkende weg' in andere omstandigheden terecht komt.

Spinoza keurde het breken van beloftes natuurlijk niet goed of af. Hij begreep uiteraard dat het breken van beloftes of afspraken door politici mooi moest worden verpakt, dat er zo hier en daar wat moet worden gehuicheld. Zij kunnen moeilijk verwachten dat de kiezer hun handelen zal beoordelen met de *Ethica* in de hand. De kiezer wil emotioneel bevredigd worden. En als het breken van beloftes verbaal handig wordt onderbouwd, dan hebben de meeste kiezers daar voorlopig vrede mee ... uit eigenbelang. Politici zijn dus geen bedriegers. Nee, ze zijn een deel van de natuur en gehoorzamen noodzakelijkerwijs aan haar natuurwetten.

Ogenschijnlijk zou het voor de politicus het beste zijn als hij geen beloftes doet. Maar zo zit het leven niet in elkaar. Je doet beloftes, je maakt afspraken, want je moet ergens vanuit kunnen gaan. Je weet dat jij of je verdragspartner ze breekt als het nadeel groter wordt dan het voordeel. Let maar op wat de Grieken binnenkort weer zullen doen. Maar als iedereen dat beseft, en geen romantische illusies koestert, dan is daarmee te werken.

Voordat ik dit punt afsluit, wil ik ook nog wat zeggen over de beschuldiging aan het adres van politici dat velen van hen leugenaars zouden zijn. Dat is weer zo'n vooroordeel. Politici liegen niet. Ze weten dat de waarheid leugens achterhaalt. Dus liegen schaadt vroeg of laat de conatus. Ik heb in de politiek nooit gelogen. Mijn collega's en ik vertelden uit weloverwogen eigenbelang wel heel veel en heel vaak halve waarheden. We lieten het aan het publiek over die andere helft te ontdekken. Als je hele waarheden wil nastreven als politicus, zit je in een

verkeerd milieu. Het zoeken naar hele waarheden doet men in de wetenschap. Vandaar dat wetenschappers zich in de Tweede Kamer veelal slecht op hun gemak voelen.

5. Weet dat in de natuur goed of kwaad niet bestaat

Wim Klever leidde mij in een van zijn boeken naar de apostel Paulus. In Romeinen 9 vers 11 e.v. staat een mooie passage waaruit je kan afleiden dat men iemand nooit iets kan verwijten. Alleen God of de Natuur is schuldig aan ons gedrag. Want (ik citeer):

'zal het geboetseerde soms tot zijn boetseerder zeggen: waarom hebt ge mij zo gemaakt? Of heeft de pottenbakker niet de vrije beschikking over het leem om uit diezelfde klomp klei het ene voorwerp te vervaardigen tot eervol en het andere voorwerp tot alledaags gebruik...?'

Conclusie: er bestaat geen kwaad waar wij schuldig aan zijn. God of de Natuur, de boetseerder heeft ons zo gemaakt...

Maar binnen de volkpsychologie bestaat goed en kwaad natuurlijk wel. En onze normen en waarden zijn ontleend aan het boek der boeken, de bijbel. Maar Spinoza dacht niet in termen van normen en waarden. God of de natuur kent geen normen en waarden. Dat heeft Sully Prudon in dat gedicht zo mooi uitgedrukt. De natuur, zegt hij, spreekt ons vrij van het kwaad, want het is haarzelf toe te schrijven. In het licht van die natuurwetten is niets goed of kwaad. Alles wat zij, God of de natuur, genereert is volmaakt.

Dat is zo op het eerste gezicht natuurlijk een merkwaardig duiding. Een onafgemaakt huis, is objectief gesproken, dus vanuit de natuur gezien, in die onafgemaakte toestand 'volmaakt'. Maar voor mij als opdrachtgever natuurlijk niet. Ik kan er niet in wonen. Dus geredeneerd vanuit mijzelf, is er natuurlijk wel goed en kwaad. Goed is dat wat mijn conatus bevordert en kwaad dat wat hem tegenwerkt of schaadt. En in de samenleving hebben we in ons collectieve belang, ook begrippen van goed en kwaad ontwikkeld. Die hebben we in wetten vastgelegd. En je houdt je aan de wetten zolang je daarmee je conatus dient.

Gek genoeg, of misschien niet, gebruikten wij in de Kamer zelden de termen goed en kwaad. Natuurlijk er waren Kamerleden genoeg die regelmatig de kardinale ondeugden beoefenden. Onmatigheid en wellust waren de meest 'kardinalen', als ik het zo mag uitdrukken. Mannen als Pronk, Van Mierlo en Vredeling hebben wel eens met dubbele tong op het spreekgestoelte, of gooiden drankflessen door spiegels. Maar wij stonden daar spinozistisch tolerant tegenover. Zo in de trant van: we zijn zoals we zijn en het heeft geen zin van ons te vragen te worden zoals we zouden moeten zijn. Persoonlijk goed of kwaad was dus in de Kamer niet aan de orde. Alleen politiek goed of kwaad telde. Goed is dan dat wat mijn kiezersvolk vreugde brengt en kwaad is dat wat hen verdriet bezorgt. Verdrietig ontevreden kiezers lopen over naar andere partijen. Het is dus in het belang van je eigen politieke overleven dat je leuke dingen voor je kiezers afdwingt.

6. Weet dat je niet kan falen

Over de vraag: kunnen wij falen, is ook nog wel iets te zeggen. Spinoza schreef daar op zijn zolderkamertje, vlak bij het Binnenhof, nogal makkelijk over. Falen bestaat niet, zei hij, en je hoeft daar ook geen angst voor te hebben. Vanuit zijn naturalistisch perspectief met de natuurwetten in zijn hand, had hij natuurlijk gelijk. Een mens faalt niet. Maar hij schreef ook: 'door eerzucht worden allen nog het meest meegesleept'. Juist! Eerzucht dwingt je in de

praktijk tot profiel trekken. Daarmee rek je je politieke leven. Je neemt daardoor niet zelden te veel hooi op je vork. Je gaat met een hartslag van 160 een debat in en wordt door de oppositie met de grond gelijk gemaakt. Gefaald? Welnee, je kon in dat debat gewoon niet beter. Als blijkt dat je te hoog gegrepen hebt en je niet aan je eigen verwachtingen voldoet, dan is dat geen falen, maar een kwestie van inadequate ideeën over je eigen mogelijkheden. Je kon niet beter.

7. Voel nimmer berouw of wroeging

Ook dit gebod heeft een hoge onhaalbaarheidsfactor. Spinoza schrijft ergens dat een mens zonder spijt of wroeging zich als sociaal wezen in feite ongenietbaar zou maken. Toch zit er in dit gebod weer een mooie, ‘gelukkigmakende’, zou ik haast zeggen, onderlaag. Berouw is spijt over iets waaraan je verkeerd hebt gedaan. Je voelt berouw, droefheid over iets met de bijgedachte aan het verlangen naar beterschap, lees ik in Van Dale. Wroeging is berouw of spijt. Je gaat iets uit wroeging doen met de bedoeling iets goed te maken, maar met het bijbehorende gevoel van zelfverwijt.

Nu, dat zijn aardige zinsneden voor een politicus. Spinoza geeft de politicus dit gebod opdat hij beseft dat hij als een *puppet on a string* aan de natuurwetten vastzit. Waarom zou je berouw en wroeging hebben. Weet nou toch dat op het moment dat je deed wat je deed, je gewoon niet anders kon. Je was toen niet in staat om te doen wat je nu – vanuit berouw – zo graag had willen doen. Dus waarom berouw? Ja, je hebt iemand verdriet gedaan of kwaad gemaakt. Dat gebeurt nou eenmaal tussen ‘natuurdingen’ zoals wij mensen. En als je dat gaat goedmaken, doe je dat alleen uit weloverwogen eigenbelang.

Een politicus voelt soms berouw en wroeging vanwege een bepaalde handelswijze. Waarom? Omdat hij bang is voor de gevolgen. Niet omdat hij het gebod tot naastenliefde zou hebben overtreden. De collega die het object van jou handelen was, kan terugslaan, kan zelfs wraak nemen, zeker als het iemand is uit de top van je partij. Hij gaat straks mede uitmaken op welke plaats je op de kandidatenlijst komt. Je hebt dus berouw en wroeging omdat je je politieke conatus hebt geschaad en niet primair omdat je een ander hebt gekwetst. In Den Haag hebben we daar het excuus voor. Nergens wordt zo vaak en veel publiekelijk excuses gemaakt als in de politiek. Lekker makkelijk, toch? Maar het object van jouw excuus kent natuurlijk de intrinsieke waarde van zo’n publiek excuus. Het heeft meestal nul of geen waarde. Als je kwalijk handelt tegenover leden van andere fracties of vreemde ministers is dat niet onmiddellijk bedreigend voor je politieke bestaan. Het wordt anders als je publiekelijk tegen een eigen bewindspersoon ingaat en daarvoor excuus gaat maken.

8. Begrijp dat schuldiggevoel je wordt aangepraat

Natuurlijk wordt je schuldgevoel door je omgeving aangepraat. Maar ook omdat je een overdreven belang hecht aan je aandeel in het ongeluk van een ander.

Ik had als defensiespecialist geen enkele achterban en een achterban is van levensbelang. Ik besloot op de zaterdag structureel voor de kiezer een spreekuur te organiseren in de Kamerkieskring die ik kreeg toegewezen. Goed voor het profiel. Daar haalde ik de pers mee. Nou, dat had ik beter niet kunnen doen. Er zat nog een fractiegenoot in die Kamerkring. Zij ontplofte toen ze van mijn initiatief hoorde. Ik was een deloyaal subversief sujet dat aan haar stoelpoten zaagde. Toen had ik schuldgevoel, want ik had natuurlijk met haar overleg moeten plegen. Ik had moeten vragen of zij mee wilde doen en dat deed ik niet. En waarom niet?

Omdat ik op mijn klompen kon aanvoelen dat ze niet zat te wachten op een extra activiteit op haar vrije zaterdag. Waarom een spreekuur, redeneerde ze, als mijn positie al stevig genoeg is. Spinoza zegt daarover dat een ieder slechts met andermans zaak meewerkt in zoverre, als hij daardoor zijn eigen zaak meent te kunnen versterken (art. 8, dl. VII). Dus ik had aan die spreekuuractie nooit moeten beginnen, meent Spinoza.

9. Glimlach over opoffering of altruïsme

Deze deugd komt in de politiek, trouwens ook in de rest van de wereld, slechts voor als schijndeugd. Als ieder mens, dier of ding primair met zijn eigenbelang bezig is, is opofferen zonder dat je er wat voor terugkrijgt niet mogelijk. Spinoza sluit consequent daarmee de vrije wil uit en dus ook altruïsme. Hij schrijft in zijn Politiek Traktaat:

dat het met de menselijke natuur zo gesteld is, 'dat een ieder met de grootste hartstocht zijn persoonlijk voordeel najaagt... voor het behoud en uitbreiding van zijn belang' (art. 4, dl III).

Maar er is nog steeds discussie over altruïsme. Bestaat het of niet? Zo even om je heen gevraagd, zeggen de meeste mensen: natuurlijk bestaat altruïsme. Neem nou moeder Theresa! Natuurlijk, het was mooi dat zij de Nobelprijs kreeg. En natuurlijk heeft ze veel goeds gedaan. Voor veel mensen heeft ze lijden verlicht. Maar je mag zonder meer Spinoza's woorden herhalen dat ook Moeder Theresa 'met de grootste hartstocht haar persoonlijke voordeel najoeg'. Het klinkt hard, maar dat geldt in de ogen van Spinoza voor alle mensen en dus ook voor alle hulpverleners.

Jan Pronk, de oud-minister van ontwikkelingssamenwerking, is ook zo'n mooi voorbeeld. Pronk en Moeder Theresa hebben hun leven geplaatst in de schaduw van het lijden in de wereld. Waren zij altruïsten? Nee. Uit de losse pols heb ik wel eens beweerd dat beide ellendejunks waren. Ze raakten verslaafd aan zorg verlenen. Ik zeg verslaafd, omdat ze voor hun inzet heel veel terugkregen: dankbaarheid, erkenning én zingeving. Er was geen sprake van altruïsme of opoffering. Altruïsme bestaat alleen binnen de reikwijdte van de eigen genen

Je doet er als politicus en parlementair journalist dan ook goed aan bij de analyse van bepaalde situaties te beseffen dat opoffering of altruïsme niet bestaat. Ook hulporganisaties zijn uiteindelijk primair met eigenbelang bezig. Al hun 'smeken' om aandacht voor de ellende in de wereld heeft een dubbele bodem. Daar is niets mis mee zolang een ieder die politieke verantwoordelijkheid draagt, ook de journalisten, zich dat maar realiseert.

10. Denk wat je wil en zeg wat je denkt

Dames en heren, jammer genoeg belet ons politieke systeem dat je onafhankelijk van je fractie publiekelijk zegt wat je denkt. Ik heb in vergelijking met mijn fractiegenoten in dagen weekbladen relatief veel geschreven. Dat was mijn methode om te trachten te volharden in mijn politieke bestaan. Ik had eigenlijk geen andere keuze. Ik had in de fractie drie oud-kolonels voor me, die mij als oud-kapitein hiërarchisch behandelden. Met andere woorden, ik kreeg in de defensiecommissie geen poot aan de grond. Maar als ik weer eens een stukkie in de NRC had geschreven, dan moest ik de eerste dinsdag daarna, tijdens het fractieberaad, spitsroeden lopen. We hadden een denkbeeldige kappersstoel in de fractie en ieder keer dat een fractielid publiekelijk had gezegd wat hij dacht, werd hij collectief geknipt en geschoren. Als je geschoren wordt moet je stilzitten, werd er later wel eens gezegd, maar daar was ik slecht in. Ik vond dat ik als parlementariër die zonder last of ruggespraak in de Kamer zat,

alles moest kunnen zeggen. We hadden immers geen democratisch centralisme zoals in de Sovjet-Unie. Maar in zekere zin was dat wel zo! In grote regeringsfracties ben je monddood. Het Eerste Kamerlid, de CDA'er Kaland, zei ons onder Lubbers 'jullie zijn stemvee, meer niet!' Een eigen mening ventileren in de media is slecht. Tegen je eigen fractie in stemmen is nog slechter. En zelfmoord, ook politieke, heeft volgens Spinoza, altijd een oorzaak van buiten.

Wie geen last heeft van fractiediscipline, is natuurlijk Wilders. Hij kan denken wat hij wil en zeggen wat hij denkt. Prachtig, daar ben ik geheel voor. Ik ben trouwens ook niet zo geschokt door wat hij allemaal heeft gezegd over moslims. Wilders heeft het objectief gesproken goed gedaan. Zijn politieke leven hing in de VVD-fractie aan een zijden draadje en hij werd door zijn conatus gedwongen om te zien naar een uitweg. Die vond hij, zoals al gezegd, in een kleine niche buiten zijn fractie. Aanknopingspunt was de angst van vele laaggeschoolde kiezers voor de opdringende Islam. Ze vreesden dat door de allochtonen hun eigenbelang zou worden bedreigd. Wilders had tien jaar geleden, nog in de VVD-fractie, niets tegen de Islam. Hij heeft zich daarover zelf vaak tolerant geuit. Maar toe hij zich politiek moest zien te redden, zag hij haarscherp dat de conatus van vele kiezers hem als het ware opriepen de strijd met de Islam aan te gaan. Daar is nog steeds niets mis mee. De moslims moeten leren wat vele christenen al in de 18e en 19e eeuw hebben moeten leren: je schouders ophalen als Allah of je geloof wordt bespot.

Ik wil graag eindigen om met Leibniz vast te stellen dat de God van de christenen de best mogelijke wereld schiep. Hun God is Almachtig, Alwetend en Algoed. Nu, als Hij geweten had dat er een betere wereld mogelijk was geweest en Hij had hem niet kunnen scheppen, dan was Hij niet almachtig. En had Hij het niet geweten, dan was Hij niet alwetend, en als Hij had geweten dat er een betere wereld was te scheppen en als Hij dat ook zou hebben gekund, maar toch niet had gedaan, dan was Hij niet algoed.

Maar aangezien Hij nog steeds wordt gezien als Almachtig, Alwetend en Algoed, moet deze ellendige wereld voor een christen de best mogelijke zijn. En hetzelfde geldt voor de God of de Natuur van Spinoza. Dames en heren: we leven in de best mogelijke wereld. Laat u dat een troost zijn.

© Ton de Kok, 3 maart 2012